

Webrecensie BMGN 125:4 (2010)

Groffen, Mayke, *Lekker fris! Honderd jaar gezondheid, schoonheid en fatsoen* (Amsterdam: SUN, 2009, 319 blz., ISBN 978 90 8506 607 1).

‘Daarom; eet nooit voor ge uw handen hebt gewassen!’ is inmiddels voor ons een vanzelfsprekend advies. In *Lekker fris!* laat Mayke Groffen echter duidelijk zien dat dergelijke adviezen over lichaamsverzorging en persoonlijke hygiëne honderd jaar geleden allesbehalve vanzelfsprekend waren. Dagelijks wassen, de introductie van deodorant, ontharen, tandenpoetsen, fitness, rioolstelsels en neuspeuteren, niets is zo persoonlijk en beschamend tegelijk als onze dagelijkse lichaamsverzorging. Want steeds als we lezen over die ander in vervlogen tijden, denken we ook aan onze eigen gewoonten rondom het lichaam. De huidige opvatting over lichaamsverzorging als voorwaarde voor gezondheid en uiting van fatsoen is voor een groot deel terug te leiden naar ideeën van de afgelopen honderdvijftig jaar. Vanaf het midden van de negentiende eeuw gingen gezondheid, reinheid en fatsoen steeds meer samen.

Lekker fris! verscheen bij de gelijknamige tentoonstelling in het Historisch Museum Rotterdam, waar Groffen conservator is. De kleurrijk geïllustreerde en goed leesbare publicatie behandelt lichaamsverzorging, schoonheidsidealen, fatsoensnormen en de opvattingen over het lichaam die daarbij een rol speelden. De indeling in hoofdstukken is per lichaamsdeel van ‘haar’ en ‘gezicht’, naar onder meer de ‘mond’, via ‘oksel’ ‘kruis’ en ‘aars’ naar ‘been en voet’. Groffen baseert zich in de eerste plaats op populaire handboeken, huishoudalmanakken en gidsen over lichaamsverzorging, zoals *De gezondheid in huis* (Titia van der Tuuk, 1913) en *Gezondheid en schoonheid* (Ed Wiener, 1939). Het thema wordt bovendien breed behandeld door de inzet van tal van andere typen Nederlands bronnenmateriaal. Niet alleen handboeken, maar ook historische voorwerpen, reclames, posters en krantenartikelen zorgen voor een brede stroom aan informatie die netjes per lichaamsdeel is gerangschikt. Hierdoor is Groffen erin geslaagd voor het eerst de Nederlandse context rond persoonlijke hygiëne en lichaamscultuur in een overzicht te vatten.

Bijzonder interessant is de rol van objecten. Het belang van materiële cultuur in de geschiedenis van het lichaam mag niet onderschat worden. Als conservator weet Groffen maar al te goed hoezeer ook objecten onderdeel uit

moeten maken van het historisch onderzoek. Net als in een eerdere publicatie met huishoudgidsen en museumobjecten als uitgangspunt – *Het geluk van de huisvrouw* (Rotterdam, Nijmegen 2003) samen met Sjouk Hoitsma – bundelt ze in *Lekker fris!* de krachten van een rijke Nederlandse museumcollectie met de handboeken vol do's and don'ts voor de verzorging van het lichaam. In het hoofdstuk over de huid leidt dit bijvoorbeeld tot een mooie mengeling van adviezen uit handboeken over huidverzorging en wassen, tot exemplarisch ondergoed, zwemkleding en plattegronden van vroege badhuizen.

De valkuil van het samenbrengen van zoveel rijk bronnenmateriaal en feitelijkheden van de ontwikkeling van het elektrisch scheerapparaat tot de statistieken over zeepgebruik en de pil, heeft Groffen echter niet weten te omzeilen. In de opeenstapeling van adviezen en amusante weetjes ontbreekt een heldere argumentatielijn. Hoewel in de introductie een aantal voor Nederland althans minder onderzochte ontwikkelingen worden geschetst, komt Groffen hier in de rest van het boek niet meer op terug. Bovendien kan het betoog over het beschavingsoffensief dat zich voltrok vanaf het midden van de negentiende eeuw en het samengaan van lichaamshygiëne en gezondheid nauwelijks als nieuw inzicht worden bestempeld. De klassieke en meer recente internationale literatuur op het gebied van persoonlijke hygiëne zoals *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity* (Oxford 2007) van medisch historica Virginia Smith zal de historicus dan ook veel meer internationale context en boeiende inzichten bieden.

Jammer is ook dat Groffen geen heldere methodologische agenda heeft. Er is geen keuze gemaakt voor een focus op continuïteit of op veranderingen in opvattingen over lichaamsverzorging. Dooddoeners als 'Hoofdluis is een probleem van alle tijden' (21) zijn prima als invalshoek voor een tentoonstelling, maar geven de lezer weinig inzicht in de historische opvattingen en ideeën over lichaam en ziekte. Anderzijds wordt bijvoorbeeld in het hoofdstuk over het gezicht juist besproken hoe verschillende schoonheidsidealen hebben geheerst in de loop der tijd (38 en verder). Dit maakt het voor de lezer niet duidelijker. Iets is van alle tijden, maar toch verandert er ook veel. Dit is uiteraard een terugkomend dilemma in geschiedschrijving: is de historicus op zoek naar verandering of naar continuïteit? Voor lichaamsgechiedenis kent dit dilemma een extra dimensie. Hoe kan het lichaam hetzelfde blijven terwijl alle opvattingen, praktijken en omgang met dat lichaam steeds aan verandering onderhevig zijn? Dit is een boeiende maar zeker geen eenvoudige kwestie welke niet in een publiëksboek opgelost kan en moet worden. Toch is het belangrijk om als auteur een

uitgangspunt hierin te nemen en expliciet te formuleren. En dat is precies datgene dat ontbreekt in *Lekker fris!* Ook de beperkingen van handboeken als bronnenmateriaal worden niet besproken. Handboeken vertellen wat over hoe het zou moeten zijn; zij laten de drang naar controle over het lichaam zien. Maar zij tonen niet hoe het er daadwerkelijk eraan toeging in de praktijk. En hoewel de indeling in lichaamsdelen speels is, krijgt de lezer hierdoor een kunstmatig presentistisch gefragmenteerd beeld van de geschiedenis van de lichaamsverzorging.

Desondanks is *Lekker fris!* een plezierig boek vol prachtig erfgoed over het lichaam en een aanrader voor iedereen die wat meer wil weten over de geschiedenis van de lichaamsverzorging in Nederland. Met een breed publiek als beoogde lezers is dat voldoende, hoewel de medisch historicus zeker hoopt dat dit werk een aanzet zal zijn tot nadere studie van het lichaam in de Nederlandse geschiedenis waarbij een prominente rol is weggelegd voor materiële cultuur.

Mieneke te Hennepe, Museum Boerhaave Leiden

Webrecensie BMGN 125:4 (2010)

Haas, Anna de, *Wie de wereld bestiert, weet ik niet. Het rusteloze leven van Cornelis van der Gon, dichter en zeekapitein 1660-1731* (Amsterdam: Balans, 2008, 254 blz., ISBN 978 90 5018 820 3).

Het eerste deel van titel van deze biografie – *Wie de wereld bestiert, weet ik niet* – over de broodschrijver en zeeman Cornelis van der Gon, ontleende literatuurhistorica De Haas aan een woord-vooraf dat Van der Gon schreef voor *Saturnus*, een door hem zelf in 1713 opgericht nieuwsblad. In *Saturnus* opereerde Van der Gon in de rol van spectator, als kritisch toeschouwer en verslaggever van hedendaagse gebeurtenissen. Het woord-vooraf was bedoeld om zijn (potentiële) lezers kennis te laten maken met de aard en het karakter van deze spectator. De spectator blijkt de actualiteit niet te gaan bekijken vanuit het in de Republiek dominante perspectief van de gereformeerde gelovige. Als atheïst verklaart hij in geloofszaken niet zo goed te weten wat waarheid is, en wat betwijfeld zou moeten worden. Het innemen van het atheïstische perspectief was in die periode niet ongevaarlijk, en daarom nam Van der Gon zijn toevlucht tot een literaire truc. Hij speelde in *Saturnus* de rol van spectator, en vrijwaarde zich zo van aanklachten die tegen hem als persoon zouden kunnen worden ingediend.

Het is een mooi citaat, dat een rijke lading aan wetenswaardigheden dekt, maar tegelijkertijd ook enigszins misleidend is. Om met die wetenswaardigheden te beginnen, in *Wie de wereld bestiert, weet ik niet* heeft De Haas dankzij zeer nauwgezet en uitgebreid speurwerk in archieven, literaire bronnen en brieven een gedetailleerde reconstructie gemaakt van het leven en werk van een zeventiende-eeuwer die in een aantal opzichten doorsnee genoemd zou kunnen worden: Van der Gon was niet rijk, stierf als onbekend burger, verrichtte tijdens zijn leven geen grootse heldendaden en verhiel zich tot de actuele politieke en religieuze kwesties zoals zovele anderen in de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek. De belangrijkste reden om aan te nemen dat zijn leven toch niet doorsnee geweest kan zijn, is de frequentie waarmee zijn naam voorkwam in allerlei juridische stukken. Doordat hij verzeild raakte in ruzies (met dodelijke afloop soms), in faillissementen en geldproblemen (en zelfs in een geval van bankroet) en in echtelijke twisten, heeft De Haas zijn levensloop aan de hand van officiële